

Migrationen som ett krig

Så behandlar historien människorna:
den väljer ut dem, rider dem och spränger dem.
(Jean-Paul Sartre, apropå filmaren
Andrej Tarkovskijs skildringar av kriget)

Låt oss för en stund lämna den franske författaren och filosofen Sartre och i stället förflytta oss en bit bakåt i tiden.

Vad är det vi ser i vår grumliga backspegel? En grupp söndagsklädda människor som vandrar i en nordeuropeisk huvudstad och mitt ibland dem de sydländska positivspelarna (vevorgelspelarna), glass-, leksaks- och ballongförsäljarna. Är det inte ofta så vi ser på dem, sekelskiftesitalienarna i Stockholm: som ett kuriosainslag i stadens historia?

Så går vi tillbaka till Jean-Paul Sartre och hans tankar om historien och om krigets krafter, de krafter som under tvång – eller i »bästa« fall under förespeglingen om en kamp för en idé – rycker upp de unga männen från sin hembygd, skiljer dem från sina anhöriga och skickar ut dem i det okända där allt handlar om överlevnad och där inga löften ges om en återkomst.

Var det inte just så det såg ut i det »fredliga« Sekelskiftes-europa: människor som under tvång eller under förespeglingar om en »bättre framtid« bröt upp från sina hem, skildes från sina anhöriga och kastades ut i en osäker värld, där överlevnaden var kamp eller ren och skär slump?

Är inte detta också ett sätt att se på den italienska invandringen till Stockholm vid sekelskiftet?

Vad den bland annat visar är vilka krafter som frigörs under tider av stora ekonomiska, politiska och sociala omvälvningar och hur dessa obönhörligt »väljer ut« människorna, »rider dem« och »spränger dem«.

Italien var alltså det i särklass största utvandrlandet i Europa vid denna tid. I likhet med de emigranter som begav sig till Amerika tvingades stockholmsitalienarna till emigration på grund av fattigdom, befolkningstryck och idén om en »bättre framtid«.

Till skillnad från massemigrationen från Italien utgjorde dock den emigration som sökte sig till Stockholm en mycket gammal emigration. I Stockholm finner vi de första spåren redan vid 1700-talets slut. Utvandringen utgick från fattiga bergsbygder, där säsongarbetena utanför hembygden blev ett måste för överlevnaden.

I samband med Napoleonkrigen, industrialiseringen, liberaliseringen och internationaliseringen av ekonomin – med bland annat förbättrade kommunikationer som följd – slog de speciella yrkestraditionerna som utvecklats i samband med säsongarbetena ut i full blom.

Från och med 1800-talets mitt kunde man finna de kringvandrande italienska yrkesutövarna på de mest skilda håll i världen.

Men varför dessa yrkestraditioner? Hur och varför de är kopplade till speciella trakter är tyvärr omöjligt att utröna, men varför de kom till stånd är det lättare att redogöra för.

Yrkestraditionerna innebar nämligen ett hyggligt fungerande försörjningssystem under dödsäsongen. Yrkesutövningen innebar också ett stort mått av självständighet: dels i själva yrkesutövningen – en inte så obetydlig faktor för dessa småbrukare som drömde om att få bli »signori« (herrar), dels i förhållande till de marknader där man verkade. Genom verksamhetens speciella karaktär innehade man på många platser i det närmaste monopol på sin verksamhet. Detta var delvis möjligt genom att de yrken man utövade var sådana som den bofasta befolkningen föraktade eller inte kunde

eller ville ha. Huvuduppgiften var ofta att roa och erbjuda verklighetsflykt åt de lägsta skikten i samhället. Statusmässigt accepterade man alltså att ställa sig under dessa, vilket möjligen också var förutsättningen för själva verksamheten.

Därmed kommer vi osökt in på nackdelarna, vilka tycks ha blivit mer markerade allteftersom 1800-talet led mot sitt slut. I Stockholm liksom i andra europeiska huvudstäder tenderade de kringvandrande italienarna att betraktas som icke önskvärda. Synen på dessa yrkesutövare som onödiga, rentav som ett hot mot det nya samhället, antar så småningom formen av en regelrätt samhällsdogm. I tanke såväl som i handling betar sig nya samhällena – i första hand städerna, dessa det nya samhällets främsta emblem – som en kropp vilken söker stöta ut en främmande organism.

Exemplet med de italienska positivspelarna är talande. Fram till mitten av 1800-talet tycks dessa ha kunnat framträda tämligen fritt på olika platser runtom i Europa. Redan då började dock högljudda protester göra sig hörda om bullret och oordningen som ansågs uppstå i samband med gatumusicerandet. (August Blanchés lustspel *Positivhataren* uppfördes redan 1843.)

På 1880-talet – ungefär samtidigt med de nya stadsplanerna för Stockholm och införandet av ett nytt gigantiskt kontrollsystem i staden (Rotemansinstitutionen) – infördes också restriktioner för positivspelandet. Detta fick från den tiden endast förekomma på gårdarna under vissa tider. På 1890-talet ser vi hur situationen för positivspelarna ytterligare skärps: de flesta av dem som söker tillstånd får då avslag på sina ansökningar. Vid sekelskiftet är utdrivningen av de italienska positivspelarna ur Stockholm ett faktum, de hänvisas då undantagslöst till landsorten.

Efter sekelskiftet får vi se hur denna attityd gentemot positivspelarna sprider sig vidare ut i landet. Den av Stockholmsmyndigheterna mycket konsekvent formulerade synen på detta spelande som ett maskerat tiggeri leder till allt fler ingripanden mot italienska positivspelare på landsorten.

Anklagelser om »lösdriveri« och uppmaningar att »ge sig av eller skaffa arbete« riktas allt oftare mot de italienska positivspelarna runtom i landet.

Myndighetssynen på de kringvandrande tycks också finna gehör hos stora delar av den bofasta befolkningen. Uttryck som »patrask«, »luffare« eller »svartmuskiga bandittyper« som benämning på dem är alla hämtade från denna tid. Trots att de fortfarande var uppskattade, inte minst av de av samhällsmoralen minst påverkade, barnen, tycks italienarnas yrkestraditioner alltmer ha betraktats som en kvarleva från en förlegad kultur.

Att de ökade restriktionerna gentemot positivspelarna sker samtidigt som nationalism och protektionism går segrande genom Europa och samtidigt som svenska riksdagsmän talar om »hotet« från de »halvt bettlande, halvt schackrande horder« som »invaderar« landet, är kanske inte en slump.

Att myndigheterna faktiskt såg de kringvandrande italienska yrkesutövarna som ett hot framgår av att italienarna var den enda utländska befolkningsgruppen i den svenska huvudstaden – med undantag för deltagarna i den hemliga ryska socialistkongressen 1906 – som »förärades« en särskild bostadsrulla av de stockholmska polismyndigheterna.

Synen på de kringvandrande som onödiga får sin slutliga bekräftelse i och med 1914 års utvisningslag, där de förklaras icke önskvärda i landet. Detta sker samtidigt som en nästan sextioårig rättighet för utlänningar att fritt färdas till Sverige utan att behöva förete pass upphävs av myndigheterna.

Man kan i efterhand fråga sig hur en så liten grupp som den italienska i ett land med en så obetydlig invandring kunde väcka så starka känslor hos storsamhället och ge upphov till så symbolmättade markeringar från dess sida. De kringvandrande italienarna som parasiter och som ett hot, i det närmaste jämställda med samhällsomstörtare – hur är detta möjligt?

Svaret är sannolikt de speciella förhållanden som rådde under den tid när den italienska invandringen till Sverige

ägde rum. Sekelskiftet utgjorde något av en brytningstid. De smärtsamma omställningarna mellan gammalt och nytt och de väldiga omvälvningar – bland annat folkomflyttningar inom och mellan länder – som uppstod i samband med liberaliseringen och internationaliseringen av ekonomin och arbetsmarknaden lade grunden till helt nya samhällen. För att forma dessa samhällen krävdes nya normer, organisering och kontroll.

Under sekelskiftet var de nya samhällenas identitet långt ifrån klarlagd och behovet att statuera exempel mot allt avvikande blev då särskilt stort. Att italienarna var avvikande råder det inget tvivel om. De var inte bofasta i landet och kunde därmed inte sägas tillhöra staten, detta grundläggande begrepp i de nya samhällenas identitet. Genom både rumslig och ekonomisk självständighet gentemot storsamhället, undandrog sig italienarna helt enkelt de nya samhällenas kontroll. Bland annat av detta skäl blev de ett orosmoment för myndigheterna.

Gruppens litenhet i kombination med en obetydlig invandring tycks alltså inte ha påverkat detta faktum, tvärtom. Just genom att italienarna tillhörde ett fåtal avvikande, tillika verksamma på allmän plats, tillhörde de också de mest utsatta.

Kanske är det också denna faktor som förklarar varför sekelskiftesitalienarna, långt efter sekelskiftet, kom att präglade många stockholmares och svenskars bild av italienare och av sydlänningar i allmänhet. Om gruppen även påverkat Stockholmsmyndigheternas syn på gatumusikanter i största allmänhet är svårare att avgöra.

Med tanke på storsamhällets attityder kan man i dag fråga sig varför dessa fattiga bönder från isolerade byar i södra Europa begav sig i väg på så strapatsfyllda resor till för dem främmande platser och så länge fortsatte att utöva sina yrken. Förklaringen är sannolikt att de flesta inte hade något val. Kunde man inte stanna kvar i hembygden fick man ta till de kunskaper som fanns till hands. Traditioner

och kunskaper om främmande orter och om försörjningsmöjligheter utanför hembygden måste vid sekelskiftet trots allt betraktas som ett kapital.

Tänker man på de miljoner europeiska lantarbetare som avyttrade sina sista ägodelar för att förvärva en biljett till det okända framstår naturligtvis yrkestraditionerna i sekelskiftesitalienarnas hemtrakter i en annan dager.

Sekelskiftesitalienarna lärde sig också att utveckla särskilda anpassningsstrategier för att klara av de hinder och det motstånd de mötte i samband med yrkesutövningen. Sammanhållningen och den utbredda hjälpsamheten landsmän emellan är exempel på dessa anpassningsstrategier. Hjälpen med bostad och jobb och den solidariska hjälpförening som uppstod bland italienarna i Stockholm och på andra platser i världen är exempel på hur en till synes svag grupp bygger upp en skyddsstruktur i en främmande eller rentav fientlig miljö.

En närmare granskning visar dock att italienarna var långt ifrån osårbara. Motsättningar och statuskillnader mellan olika grupper inom kolonin med tämligen likartade sociala och yrkesmässiga förhållanden visar att storsamhällets attityder gentemot de kringvandrande trängde in bland italienarna själva. Sannolikt beror detta på att italienarna delvis tillhörde storsamhället och också i mångt och mycket delade dess värderingar. I grund och botten betraktade sig de flesta italienare som bönder, det vill säga som bofasta. Kluvenheten inom gruppen motsvarades alltså av en kluvenhet hos varje individ. I regel tycks yrkesverksamheten liksom utlandsvistelsen ha betraktats som en tillfällig lösning, ofta som ett nödvändigt ont. De många avhoppet till stukatöryrket och den uttalade viljan att låta barnen slippa den kringvandrande yrkesverksamheten tyder på detta.

De livsmönster italienarna levde efter i Stockholm tycks också ha varit en direkt överföring av hembygdens kultur. Några spår av »särkultur« – eget språk, egen moralkod – som hos andra kringvandrande grupper vid denna tid, ex-

empelvis romer och cirkusfolk, tycks inte ha existerat bland de kringvandrande italienarna. Den ambulerande livsföringen hos italienarna tycks alltså inte i någon nämnvärd omfattning ha givit upphov till någon egen identitet. Snarare syns yrkesrollen ha begränsats till yrkesutövningen och kunnat tas av och på som ett plagg man nyttjar vid särskilda tillfällen.

Vad fick då italienarnas kluvna självsyn för konsekvenser?

För det första innebar synen på yrkesverksamheten och utlandsvistelsen som tillfällig att de flesta av sekelskiftesitalienarna försökte återvända hem. Detta tycks också ha skett i flertalet fall, även om utlandsvistelsen säkert blev mycket längre än väntat. Huruvida målet om en »bättre framtid« i och med återvändandet därmed var uppnått är ytterst tveksamt. Situationen i sekelskiftesitalienarnas hembygder förbättrades nämligen inte på något sätt under deras tid i utlandet. Befolkningsstatistiken liksom flera vittnesmål tyder också på att många av de återvändande fick ge sig av igen till nya platser, i hemlandet eller i utlandet.

Det är uppenbart att skilsmässan från hembygd och familj liksom fattigdomen och misären i samband med utlandsvistelserna satte djupa spår hos de återvändande.

För dem som blev kvar i Sverige blev kanske konsekvenserna särskilt märkbara. De grusade förhoppningarna om att kunna återvända liksom stigmatiseringen och marginaliseringen från storsamhällets sida ledde till en delvis ofrivillig isolering i det svenska samhället. Giftermålsmonstren långt in på 1950-talet bland vissa syditalienska familjer, i vilka inga svenskar var ingifta, visar på vissa av sekelskiftesitalienarnas integrationssvårigheter. Oviljan bland barn och barnbarn till dem att beröra det förflutna vid samtal med utomstående är ytterligare tecken på den vrede och smärta som utanförskapet skapar, ibland flera generationer framåt.

Hade då den italienska gruppen kunnat integreras lättare om man accepterat att ge sig in på den svenska arbetsmark-

naden? Är tanken på att de skulle ha accepterats där bara en utopi?

Frågorna är svåra att besvara, men mycket talar för att deras yrkesutövning var själva förutsättningen för vistelsen här och att villkoret för en »bättre framtid« därmed var att acceptera det omgivande samhällets ringaktning.

Kanske är det detta till synes olösliga dilemma som är den mest tragiska sidan av den italienska invandringen till Stockholm vid sekelskiftet. Dessa fattiga lantarbetare drömde om att bli »herrar« men kunde inte förverkliga det yttersta kännetecknet på detta begrepp, nämligen att bli betraktade som sådana.

Italienarnas yrkeskunskaper – även vad gäller stuckatör-yrket som upplevde en sista blomning i det oscariska Sverige – tillhörde på sätt och vis den gamla världen. Med hjälp av dessa kunskaper försökte man i en övergångstid anpassa sig till den nya världens krav. Priset som måste betalas blev, som framgått tidigare, ofta mycket högt. Kampen för överlevnaden satte spår hos de efterkommande generationerna, såväl bland emigranterna själva som hos den bofasta befolkningen, och den skulle kosta både »blod, svett och tårar«. Precis som i ett krig.